

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 20, No. 39, Summer 2021

**Analyzing and Comparing Iranians' Political Culture in
Ferdowsi's *Shahnameh* and Tahir's Letter to Abdullah***

Najmedin Gilani ¹
Mahsa Mousavi ²

1. Introduction

The continuation of ancient Iran's political culture and thought during the era of Islamic Iran has attracted significant attention. A large number of studies have been conducted on *Andarznama* (Epistles) and *Siyar al-mulûk* (the Lives of Kings), especially Nizam al-Mulk's *Siyasatnama* (Book of Politics). Tahir's letter to his son, Abdullah, is one of the first epistles written in early centuries of the Islamic rule. The contents of this epistle compared to the epistles of Sassanid Kings in Ferdowsi's *Shahnameh* is a subject that is overlooked to date. This study is conducted using the intertextuality method with the purpose of analyzing and comparing Iranians' political culture in Ferdowsi's *Shahnameh* and *Tahir's letter to Abdullah*. There are many constructs in Iranians' political culture that suggest the presence of an intertextual relation between Tahir's letter and Sassanid Kings' epistles in Ferdowsi's *Shahnameh*; constructs such as protecting ancient houses, paying attention to race and origins, the divinity of kingship, the tradition of covenants, moderation, condemnation of mistrust and lies, consultation with the wise, the tradition of Kings' meeting with the public, the tradition of 'the King's eye and ear', and instructing one to make use of advice.

*Date received: 12/09/2020

Date accepted: 12/03/2021

1. Assistant Professor, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: gilani@fum.ac.ir
2. MA. Student in History of Islamic Iran, Department of History, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. Email: mahsa@gmail.com

By referring to ancient references, particularly Ferdowsi's *Shahnameh* and *Tabari's History*, this study seeks to provide answers to the following question: Which constructs of Iranians' political culture can be compared between Tahir's letter and Ferdowsi's *Shahnameh*?

2. Methodology

The present study is conducted using the descriptive-analytical approach by referring to library sources.

3. Discussion

Tahir bin Abdullah was an Iranian commander in chief under al-Ma'mun, the Abbasid Caliph, who founded the Tahirid Dynasty in Khorasan. Many sources include information on Iranism or lack of attention to the Iranian culture of the Tahirids. Certain scholars assert the lack of attention paid to the Iranian culture of Tahirid people (see Azartash, 2017, p. 104); meanwhile, some have spoken of their focus and familiarity with the Iranian culture (Zamani, 2018, p. 97; Allahyari, Foroughi Abri, & Morsalpour, 2010, p. 16). However, by referring to Ferdowsi's *Shahnameh* and using the intertextuality method, this study will reveal numerous similarities between the epistles of Sassanid Kings and Tahir's letter. A similarity that clearly suggests the Tahirids' profound knowledge of the Iranian culture.

Scholars are aware of the common grounds between many cultural components among various nations and ethnicities; and Tahir's letter is no exception. Since Tahir was brought up amidst the Islamic Iran's culture, it would be natural for him to have been influenced by both cultures. Nevertheless, certain advices from Tahir are completely incompatible with the Islamic culture and are deeply rooted in ancient Iranians' political culture. For instance, the tradition of respecting and protecting ancient houses and paying attention to race and origins entirely stem from Iranians' political culture which is examined in the present paper. Furthermore, in this study, the following aspects are placed under comparison with the advices of Sassanid Kings based on Ferdowsi's *Shahnameh*: the divinity of kingship, condemnation of mistrust and lies, moderation, whitewashing, the tradition of covenants, renouncing gossip, supporting orphaned women and children, the tradition of Kings' meeting with the public, the tradition of 'the King's eye and ear', and instructing one to make use of advice.

The present evidence suggests a conscious or unconscious relation between the contents of Tahir's letter and Sassanid Kings' advices in Ferdowsi's *Shahnameh*. Since the entire political components present in Tahir's letter which are also a mixture of both Iran's and Islam's cultures cannot be addressed here, this study focuses on the Iranian dimension of said letter and comparing it with the Iranians' political culture in *Shahnameh*. Accordingly, similarities were indeed found between certain components examined in this research with Islam and other religions.

4. Conclusion

The continuation of Iranians' political culture and thought has attracted scholars and historians' attention. The present study is a different look at such continuity. Accordingly, eighteen advices from Tahir to Abdullah were analyzed and compared with ancient Iranians' political culture in Ferdowsi's *Shahnameh* based on the intertextuality method. Results showed that as one of the first Iranian dynasties following Islam, Tahirid people were influenced by ancient Iranians' political culture due to being born and brought up within the Iranian culture, esp. Khorasan which used to be the origin of collecting, maintaining and transferring Iranians' political culture. Such an influence is clearly reflected in Tahir's letter to Abdullah. Though Tahir's letter can be regarded as a mixture of both Iranian and Islamic cultures, the letter points out components that are completely incompatible with Islamic culture. These components include: paying attention to race and origins, maintaining blood and adhering to boundaries between classes, respecting ancient houses, the divinity of kingship, the tradition of 'the King's eye and ear', and the tradition of Kings' meeting with the public.

In addition to the above aspects, certain other components are mentioned in Tahir's letter which are mutual between the Iranian and Islamic cultures. Yet since Tahirid people were brought up in the Great Khorasan amidst the Iranian culture, it would be more likely for them to be influenced by the Iranian culture. Particularly, evidence suggest their pride in Iranian myth and regarded themselves as decedents of Rostam; they would also reward the people of Shu'ubiyya. The following are certain components that ancient Iranians took pride in: moderation, benevolence, truthfulness, condemnation of lying, refraining from malice, condoning faults,

adherence to covenants, consultation with wise, renouncing gossipers, non-compliance with the ungrateful, supporting orphans and making use of advice. These components were emphasized in both Sassanid Kings' epistles and Tahir's letter.

Keywords: Ferdowsi's Shahnameh, Ancient Iran, Sassanid, Tahir Dhul-Yamīnayn, Intertextuality

References [In Persian]:

- Abbas, A. (1969). *Ardashir's Ahd* [treaty]. (M. A. Emam Shoushtari, Trans.). Tehran: Anjoman Asar Melli.
- Abolghasemi, M. (2002). *A guide to ancient languages of Iran*. Vol. 1. Tehran: Samt.
- Allahyari, F., Foroughi Abri, A., & Morsalpour, M. (2010). "The reflection of functions of the monarchical institution in the letter of Tahir to Abdullah". *Ganjineh Asnad*, 20(4), 16-29.
- Allen, G. (2006). *Intertextuality* (P. Yazdanjou, Trans.). Tehran: Markaz.
- Azartash, A. (2017). *The challenge between Persian and Arabic (Early centuries)*. Tehran: Ney.
- Beihaghi, A. M. (1977). *Beihaghi's history*. Tehran: Mahtab.
- *Book of Arda Viraf or paradise and hell in Zoroastrianism* (1963). (R. Afifi, Trans.). Mashhad: n. p.
- Briant, P. (2008). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire* (N. Foroughati, Trans.). Tehran: Ney.
- Christensen, A. (1958). Iran in Sassanid era (R. Yasami, Trans.). Tehran: Donyaye Ketab.
- Ctesias. (2011). *Persica* (F. Majlesi, Trans.). Vol. 1. Tehran: Tehran.
- Doustkhah, J. (2006). *Avesta; The most ancient Iranian texts and songs*. Tehran: Morvarid.
- Ferdowsi, A. (2015). *Shahnameh*. Tehran: Sokhan.
- Ghazali, E. M. (1938). *Nasihāt al-Muluk [Counselling kings]*. Tehran: Zavar.
- Herodotus. (1984). *Histories* (V. Mazandarani, Trans.). Tehran: Elmi va Farhangi.
- Ibn Asir, E. (2005). *Comprehensive history of events before Islam* (M. E. Bastani Parizi, Trans.). Tehran: Tehran University Press.

- Ibn Hawqal, M. (1987). *The face of Earth* (J. Shoar, Trans.) Tehran: Amirkabir.
- Jahiz, O. (1954). *Al-Taj; Governing principles in Iran and Islam*. Tehran: Ashiyaneh Ketab.
- Kent, R. G. (2005). *Old Persian* (S. Orian, Trans.). Tehran: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Iran.
- Mas'udi, A. A. (2017). *Murouj al-Zahab wa Ma'adin al-Jawhar [Meadows of gold and mines of gems]* (A. Payandeh, Trans.). Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashr Ketab.
- Minovi, M. (1975). *The letter of Tansar*. Tehran: Kharazmi.
- Mostowfi, H. (1985). *A selective history*. Tehran: Amirkabir.
- Muskuyah Razi, A. (2010). *Tajarib al-umam [Experiences of nations]* (A. Emami, Trans.). Tehran: Soroush.
- Nafisi, S. (2007). *History of Taherid dynasty*. Tehran: Asatir.
- Namvar Motlagh, B. (2011). *An introduction to intertextuality; theories and applications*. Tehran: Sokhan.
- Nizam al-Mulk Tousi, A. H. (2015). *Siyasatnamah [Book of politics]*. Tehran: Markaz Nashr Daneshgahi.
- Nourbakhsh, S. S. (2012). *Light in Sohravardi's Wisdom*. Tehran: Hermes.
- Plato. (1974). *Republic*, (F. Rouhani, Trans.). Tehran: Bongah Nashr va Tarjomeh Ketab.
- Rabbanizadeh, S. M. R. (2013). "Culture and regulations of governing in the letter of Tahir ibn Hussein to his son, Abdullah". *Cultural History Studies*, 4(16), p. 43-64.
- Razi, H. (2014). *Royal wisdom; A comparative study of philosophy, wisdom and mysticism of ancient Iran from Zarathustra to Sohravardi and its continuation until today*. Tehran: Behjat.
- Rostamvandi, T. (2009). *Iranshahri thought in Islamic era: Reviewing political thoughts of Hakim Aba al-Ghasem Ferdowsi, Khajeh Nizam al-Mulk Tousi and Sheikh Shahab al-Din Sohravardi*. Tehran: Amirkabir.
- Sharp, R. F. (1967). *The Inscriptions of the Achaemenian Emperors*. Shiraz: Shiraz University Press.
- Tabari, A. (1975). *Tabari's history* (A. Payandeh, Trans.). Tehran: Asatir.
- Theodor, N. (1979). *History of the Persians and Arabs to the Sassanid period* (A. Zaryab Khoie, Trans.). Tehran: Anjoman Melli.

۲۵۴ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

- Xenophon. (1971). *Cyropaedia* (R. Mashayekhi, Trans.). Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashr Ketab.
- Zamani, H. (2018). *History of political, social, economic and cultural changes of Iran in Tahirid era*. Tehran: SAMT.

References [In Arabic]:

- Ghirvani, A. I. (1993). *Zahar al-Adab and samar al-adab* [The blossom and fruit of dignity]. Cairo: Matba'a al-Si'ada.
- Ibn Tiqtaqa, M. (1894). *Al-Fakhri's history on royal rituals and Islamic governments*. N.P: N.P.
- Masudi, A. A. (1989). *Morouj al-Zahab va Ma'adin al-Jowhar* [Meadows of gold and mines of gems]. Qom: Dar al-Hijra.

References [In English]:

- Haberer, A. (2007). "Intertextuality in theory and practice". *Literatūra*, 49(5), 54-67

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه فردوسی و نامه طاهر به عبدالله*

نجم‌الدین گیلانی^۱

مهسا موسوی^۲

چکیده

تداوم فرهنگ و اندیشه سیاسی ایران باستان در دوران اسلامی موضوعی است که تاکنون توجه زیادی به آن شده است. پژوهش‌های بسیاری درباره اندرنامه‌ها و سیرالملوک‌ها، به‌ویژه سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک انجام گرفته است. در این میان یکی از نخستین اندرنامه‌هایی که در قرون نخستین اسلامی نوشته شده، اندرز طاهر به پسرش عبدالله است. محتوای این اندرنامه با اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه فردوسی، موضوعی است که تاکنون به آن توجه نشده است. این پژوهش با هدف تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه فردوسی و نامه طاهر به عبدالله با استفاده از روش بینامتنیت، نگاشته شده است. بسیاری از سازه‌های فرهنگی سیاسی ایرانیان مانند: پاسداشت خاندان‌های کهن، توجه به تخمه و نژاد، الهی بودن مقام سلطنت، سنت عهد و پیمان، میانه‌روی، نکوهش بدگمانی و دروغ، مشورت با خردمندان، سنت بارعام، سنت چشم و گوش شاه، سفارش برای بکار بستن پند و اندرز؛ بیانگر وجود رابطه بین متن نامه طاهر با متن اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه فردوسی است. در این پژوهش سعی شده با استناد به منابع کهن، به‌ویژه شاهنامه فردوسی و تاریخ طبری، به روش توصیفی - تحلیلی به این

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۲۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۲۲

(DOI): 10.22103/JIS.2021.16458.2064

صص ۲۴۹ - ۲۸۱

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. gilani@fum.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

mahsa@gmail.com

۲۵۶ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

پرسش پاسخ داده شود که کدام یک از سازه‌های فرهنگ سیاسی ایرانیان در نامه طاهر و شاهنامه فردوسی قابل تطبیق است؟

واژه‌های کلیدی: شاهنامه فردوسی، ایران باستان، ساسانی، طاهر ذوالیمینین، بینامتنیت.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

طاهر بن عبدالله از سرداران ایرانی تبار مأمون خلیفه عباسی بود که سلسله طاهریان را در خراسان بنیان نهاد. راجع به ایران‌گرایی یا عدم توجه به فرهنگ ایرانی طاهریان در منابع بسیار سخن رفته است. برخی به عدم توجه به فرهنگ ایرانی طاهریان تأکید دارند (نک، آذرتاش، ۱۳۹۶؛ ۱۰۴)؛ برخی از توجه و آشنایی آنها با فرهنگ ایرانی سخن گفته‌اند (زمانی، ۱۳۹۷: ۹۷؛ الهیاری، فروغی ابری و مرسل پور، ۱۳۸۹: ۱۶)، با وجود این، در مقاله حاضر با استناد به شاهنامه فردوسی و به روش بینامتنیت، آشکار خواهد شد که بین اندرزهای پادشاهان ساسانی و نامه طاهر تشابه زیادی وجود دارد؛ تشابهی که آشکارا از شناخت عمیق طاهریان از فرهنگ ایرانی حکایت دارد. با توجه به اینکه در فرهنگ سیاسی ایرانیان، شهریار به صورت آرمانی و جامع همه صفات نیکو بود، از همین رو در تمام اندرزها به دنبال بیان شرایط دستیابی به این صفات و وضعیت آرمانی است؛ این وضعیت آرمانی از سویی با رفع صفات ناپسند و از سوی دیگر با اِتصاف به صفات نیکو میسر می‌شود (رستم‌وندی، ۱۳۸۸: ۱۲۷). بنابراین، در این مقاله، هجده مورد از اندرزهای طاهر به عبدالله با اندرزهای پادشاهان ساسانی بر اساس شاهنامه فردوسی مورد بررسی و تطبیق قرار گرفت.

بر اهل تحقیق پوشیده نیست که بسیاری از مؤلفه‌های فرهنگی بین اقوام و ملل مختلف، مشترک هستند و نامه طاهر نیز از این موضوع مستثنی نیست. طاهر در دل فرهنگ ایران اسلامی پرورش یافته است. بنابراین، طبیعی به نظر می‌رسد که او از هردو فرهنگ تأثیر گرفته باشد، با وجود این، برخی از اندرزهای طاهر به هیچ وجه با فرهنگ اسلامی سازگار

نبوده، ریشه در فرهنگ سیاسی ایرانیان باستان دارند؛ به عنوان نمونه، سنت احترام و پاسداشت خاندان‌های کهن و توجه به تخمه و نژاد، کاملاً برآمده و برآیند فرهنگ سیاسی ایرانیان است که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در این پژوهش به تطبیق مواردی مانند: الهی‌بودن سلطنت، نکوهش بدگمانی و بداندیشی، میانه‌روی، عیب‌پوشی، پایبندی به عهد و پیمان، نکوهش سخن‌چینی، حمایت از یتیمان و زنان بی‌سرپرست، سنت بارعام، چشم و گوش شاه، سفارش برای به کار بستن اندرز و... با اندرزهای پادشاهان ساسانی بر اساس شاهنامه فردوسی پرداخته شده است. شواهد موجود حاکی از ارتباط آگاهانه یا ناآگاهانه بین متن نامه طاهر با اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه فردوسی است. پرداختن به تمامی مؤلفه‌های سیاسی موجود در نامه طاهر که تلفیقی از فرهنگ ایران و اسلام است در این مجال نگنجد، بنابراین، تمرکز این مقاله بر جنبه ایرانی نامه طاهر و تطبیق با فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه است. نگارنده به وجوه تشابه برخی از مؤلفه‌های مورد بررسی در این تحقیق با دین اسلام و ادیان دیگر اذعان دارد.

۱-۲. پیشینه تحقیق

در مورد بازتاب اندرزهای عهد ساسانی در نامه طاهر بر اساس شاهنامه فردوسی تاکنون پژوهش مستقلی انجام نگرفته است، اما درباره نامه طاهر چند پژوهش مستقل انجام گرفته است. به عنوان نمونه الهیاری و همکاران (۱۳۸۹) مقاله‌ای با عنوان «بازتاب کارکردهای نهاد شاهی در نامه طاهر به عبدالله»، نوشته‌اند که در این مقاله به صورت کلی اندیشه‌های شاهی ایران باستان و تأثیرپذیری طاهر از این اندیشه‌ها، به‌ویژه آشنایی طاهر با عهد اردشیر بررسی شده است. از جمله اندیشه‌هایی که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است، موضوع الهی‌بودن سلطنت، عدل، توأمان بودن شهریاری با دینیاری، شاه آبادگر و عمران‌کننده، امنیت و دفاع از مرزها، مردم‌داری و رعایت رعیت، نماز و عبادت هستند. تنها اشتراکی که این پژوهش با مقاله حاضر دارد، بحث الهی‌بودن سلطنت، دادگری و بارعام است. نگارنده، فقط به خاطر نگاه و تحلیل متفاوتی که به این سه مورد داشته است، آنها را در این مقاله بررسی کرده است. اگرچه در مقاله الهیاری و همکاران به الهی‌بودن سلطنت توجه شده، اما به این مورد مهم که در نامه طاهر آمده توجه نکرده‌اند که اگر پادشاه خویشان دار و

۲۵۸ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

پرهیزگار نباشد، فره ایزدی را از دست داده، از حکومت ساقط می‌شود. ضمن اینکه پژوهش حاضر با نگاه تطبیقی با اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه بررسی شده است که کاملاً با نگاه و تحلیل متفاوتی بررسی شده است. همچنین در این مقاله به مواردی عدیده‌ای از اندرزهای طاهر توجه شده که در مقاله الهیاری و همکاران اصلاً نیامده است. مواردی مانند: توجه به خاندان‌های کهن، ارزش قائل بودن برای نژاد، حفظ خون و نسب، مشورت با خردمندان، وفای به عهد، توجه به یتیمان و بیوه‌ها و... که همگی با اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه فردوسی تطبیق شده‌اند.

علاوه بر این، سید محمدرحیم ربانی‌زاده (۱۳۹۲)، در مقاله «فرهنگ و آئین حکمرانی در نامه طاهر بن حسین به فرزندش عبدالله»، به مؤلفه‌های فرهنگی و آیین‌های حکمرانی در این نامه توجه داشته است که به طور کامل با مقاله حاضر متفاوت است. ایشان با وجود اینکه در مقدمه اشاره‌ای به تداوم اندرزها و اندیشه سیاسی ایران باستان در عهد اسلامی دارد، اما در متن مقاله توجهی به تطبیق اندرزهای ساسانی با نامه طاهر نکرده که البته نویسنده خود به این امر واقف بوده و می‌نویسد که پرداختن به این مؤلفه‌ها پژوهش‌های مستقلی می‌طلبد. در مجموع وی به دلایل نگارش نامه طاهر، ایجاد ساز و کار نظارتی مناسب، فرهنگ صحیح اخذ مالیات، ایجاد رفاه عمومی، تأمین اجتماعی، نظام حقوق و دستمزد، شایسته‌سالاری، مشورت‌پذیری حاکم و جایگاه رعیت در حکومت پرداخته است که هیچ‌کدام از موضوعات مطرح شده در پژوهش حاضر در این مقاله بررسی نشده است. همچنین، موسوی فرد و صادقی سمرجانی در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه اندرزنامه طاهر ذوالیمینین با نامه امام علی (ع) به مالک اشتر»، دوازده مورد از وجوه تشابه و افتراق نامه طاهر با نامه امام علی به مالک اشتر را بررسی کرده است که هیچ‌یک از موارد مورد بررسی با تحقیق حاضر سنخیت ندارد. ضمن اینکه اصولاً موضوع دو مقاله با هم متفاوت است.

۱-۳. چارچوب نظری؛ نظریه و روش بینامتنیت

بینامتنیت اصطلاحی است که بیانگر سرشت مکالمه‌ای زبان است. بر اساس این نظریه، متن ادبی دیگر نه یک موجود یکتا، بلکه حاصل مجموعه‌ای از سخن‌ها و متن‌های از پیش

موجود انگاشته می‌شود. بنابراین هر کلامی در یک متن، منشی بینامتنی دارد (آلن، ۱۳۸۵: ۱۲۹). در نظریه بینامتنیت، به سرشت رابطه بنیاد سخن تکیه می‌زند و توجه به رابطه آگاهانه و یا ناآگاهانه بین متون می‌پردازد (Haberer, 2007: 57). در واقع زبان با توجه به بعد اجتماعی- فرهنگی‌اش، دائماً در کار بازتاب دادن و دگرگون ساختن علایق طبقاتی، اجتماعی، نهادی و علمی است. بر این اساس، نه تنها هیچ گفته‌ای خنثی نیست (آلن، ۱۳۸۵: ۳)، بلکه در رابطه‌ای مکالمه‌گون با متون دیگر قرار دارد. اساسی‌ترین جنبه زبان از نظر نظریه پردازان نظریه بینامتنی این است که همه زبان‌ها به گفته‌های پیشین و به الگوهای معنایی و ارزش‌های از پیش موجود، پاسخ می‌دهند (همان: ۳۶). در حقیقت متون با یکدیگر در رابطه‌ای مکالمه‌گون تولید و بازتولید، خوانش و بازخوانش می‌شوند. خطاب‌وارگی کلام نیز به این معناست که هر کلام، نشانه‌هایی به‌جا مانده از نوشته‌های دیگران در دل خود دارد (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۴). بر اساس این نظریه و روش می‌توان گفت بین متن نامۀ طاهر با متن اندرزهای پادشاهان ساسانی در شاهنامه فردوسی رابطه‌ای مکالمه‌گون وجود دارد.

اینکه در نامۀ طاهر بسیاری از سازه‌های فرهنگ سیاسی ایرانیان بازتاب یافته، طبق نظریه بینامتنی، بیانگر علائق فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایرانیان است که طاهر با شناخت عمیقی که از فرهنگ سیاسی ایرانیان و جامعه ایرانی دارد، این نامۀ را می‌نویسد. به‌عنوان نمونه، ابن‌حوقل از سنت فرهنگی ایرانیان که حفظ حرمت برای خاندان‌های کهن است یاد می‌کند، این مورد یکی از سازه‌های عمیق و ریشه‌دار در فرهنگ ایرانیان است که طاهر نیز به آن توجه کرده است.

۲. بحث و بررسی

طاهریان خاندانی ایرانی و از خراسانیانی بودند که پیشینه خاندانی و نژاد ایرانی داشتند. آنها در فضایی پرورش یافته بودند که هنوز خاطره پهلوانان و اساطیر ایران زنده بود. به‌گونه‌ای که در منابع نسب آنها را به «رستم دستان»، رسانده‌اند: «طاهر بن الحسین ابن

۲۶۰ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

مصعب بن زریق بن حمزة الرستمی من ولد رستم بن دستان» (مسعودی، ۱۴۰۹: ۳۰۰/۱). هرچند با تردید باید در این نسب‌نامه‌ها نگریست، اما می‌تواند دلیلی بر احساسات بومی آنها باشد. اینکه طاهر بن حسین، مؤسس سلسله طاهریان، به علان شعوبی پاداشی ارزشمند برای نگاشتن کتابی در ذکر «مثالب عرب»، می‌دهد (زمانی، ۱۳۸۱: ۱۶۹). اینکه او بعد از شکست امین با جسارت تمام و بدون قائل شدن حرمت برای خلیفه عباسی، به‌عنوان «ظل‌الله»، سر او را بریده و بر یکی از دروازه‌های بغداد آویزان می‌کند و به دنبال آن به زبیده خاتون مادر امین و زن هارورن‌الرشید اهانت کرده و سر او را برهنه و اموالش را غارت می‌کند (مسعودی، ۱۳۹۰: ۴۱۵/۲ - ۴۱۴). اینکه طاهر در حین مرگ به پارسی می‌گوید: «در مرگ نیز مردی واید» (طبری ۱۳۵۴: ۵۷۰۷)، همگی باید نشان از عدم تعلق خاطر طاهر به خلافت باشد.

البته، در عهد طاهریان حال و هوای فرهنگ ایرانی پررنگ است. چنان‌که بعد از کشته شدن امین، مأمون برای او گریه می‌کند، اما فضل بن سهل که عامل اصلی به حکومت رسیدن مأمون نیز به حساب می‌آید، خدا را سپاسگزاری می‌کند. همچنین، «یکی از عجمان»، امین را «با پدر و مادر و همه فرزندان» در پیشگاه مأمون لعن می‌کند (همان: ۴۱۴). ضمن این‌که، عبدالله بن طاهر بعد از فتح مصر و شام به شناخت عمیق خود از ایران‌شهر اشاره می‌کند. او از نیاکان خود با افتخار یاد کرده، به فریدون و ایرج و تقسیم جهان و جهان‌داری ایرانیان می‌نازد. در این قصیده، عبدالله بن طاهر، ایران‌شهر را کشور بهترین‌ها، شیران، قهرمانان می‌داند که در شجاعت و عظمت کشورداری بی‌نظیر بوده‌اند (مسعودی، ۱۴۰۹: ۳۴/۱). در مجموع با توجه به این‌که طاهریان از خراسان برخاستند و خراسان در این عهد و کمی بعد از آن خاستگاه توجه به زبان فارسی، خداینامه‌ها و اندرزنامه‌ها بوده است؛ می‌توان گفت طاهریان آشنایی عمیقی با فرهنگ ایرانی داشتند. ضمن اینکه، چنان‌که در مقدمه نیز عنوان شد، آنها پیوند عمیقی با فرهنگ اسلامی، آیات و روایات اسلامی نیز داشتند. ولی، توجه به تمامی این مؤلفه‌ها در این مجال نمی‌گنجد، بنابراین، تمرکز بر روی تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان بر اساس شاهنامه فردوسی است.

۲-۱. پاسداری از تخمه و خون

در نامه طاهر از موضوعی سخن رفته که دقیقاً با فرهنگ و اندیشه ایرانیان باستان بیشتر سازگاری دارد. در این نامه آمده است که نگهداری حدود بین بندگان را و «حفظ خونهایشان» را پاس بداری (طبری، ۱۳۵۴: ۵۶۹۲/۱۳) و تخمه ایشان را نیز پاسبانی کنی (نفیسی، ۱۳۸۶: ۱۴۱). جدا از اینکه پاسداری از تخمه و خاندان در کتیبه بیستون آمده است.^۱ داریوش شاه گوید: بدان جهت ما هخامنشی خوانده می‌شویم که از دیرگاهان اصیل هستیم، از دیرگاهان تخمه ما شاهان بودند» (شارپ، ۱۳۴۶: ۳۲)؛ این مورد به وضوح تداعی‌کننده پاسداشت خون و نژاد در عهد ساسانیان می‌باشد. در این دوره بود که توجه زیادی در پاکی نسب و خون به عمل می‌آمد. این مهم یکی از صفات بارز جامعه ایرانی به‌شمار می‌رفت (کریستن‌سن، ۱۳۳۲: ۴۲۴). در این راستا در نامه تنسر آمده است: «و نسب و مناکحه محظور باشد از جانبین... و من بازداشتم از آنکه هیچ مردم‌زاده زن عامه خواهد، تا نسب محصور ماند، و هر که خواهد میراث بران حرام کردم...» (مینوی، ۱۳۵۴: ۶۵).

در شاهنامه فردوسی بارها به تخمه و نژاد اشاره شده است. حتی اردشیر بابکان، از اینکه از تخمه اسفندیار است به خود حق می‌دهد که از اردوان اطاعت نکند:

چو من باشم از تخم اسفندیار به مرز اندرون اردوان شهریار
سزد گر مر این را نخوانیم داد وز این داستان کس نگیریم یاد

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۵۲/۲)

همچنین، بعد از اینکه اردشیر موفق به فرار از کاخ اردوان می‌شود و شروع به گردآوردن لشکر می‌کند، کسانی که نژاده‌اند و از نسل دارا شادان می‌شوند و بر گرد او جمع می‌شوند:

هر آن کس که بُد بابکی در سیطر بد آگاهی شاه کردند فخر
دگر هر که از تخم دارا بُدند، به هر کشوری با مُدارا بُدند
چُن آگاهی آمد ز شاه اردشیر ز شادی جُوان شد دلِ مردِ پیر

۲۶۲/ تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۳۵۴)

و به اردشیر می‌گویند از دو سر نژاده‌ای، بنابراین سزاوار پادشاهی و سروری هستی:

که هر کس که هستیم بابک‌نژاد به دیدارِ چهرِ تو گشتیم شادا!
و دیگر که هستیم ساسانیان بیندیم کین را کمر بر میان
به دو گوهر از هر کسی برتری سزد بر تو شاهی و کُندآوری

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۳۵۵)

اردشیر بابکان، خود نیز از اینکه ارجِ مرد نژاده را می‌شناخته بر خود می‌بالیده است:

جهان راست کردم به شمشیر داد نگه داشتم ارجِ مرد نژاد

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۹۴)

۲-۲. سنت احترام به خاندان‌های کهن

یکی از سنت‌های ایرانیان باستان، توجه و پاسداشت خاندان‌های بزرگ و نژاده بود. این سنت در ایران اسلامی نیز همچنان تداوم پیدا کرد. آنها جدا از حفظ جایگاه و نفوذ اجتماعی پیش از اسلام خود، میراث فرهنگی کهن ایرانی را نیز حفظ و به آیندگان منتقل کردند؛ به طوری که گفته می‌شود بسیاری از کتب قدیم را آنها حفظ و نگهداری می‌کردند (مسعودی، ۱۳۶۵: ۱۰۶). ابن حوقل در ارتباط با جایگاه این خاندان‌ها می‌گوید: «در فارس سنتی نیکو و در میان مردم آنجا عاداتی پسندیده است، و آن گرامی داشتن خاندان‌های قدیمی و بزرگ شمردن صاحبان نعمت ازلی است. در این ناحیه خاندان‌هایی هستند که کار دیوان را از روزگار باستان تاکنون به ارث می‌برند» (ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۵۲-۶۰).

ابن حوقل به درستی به این سنت اشاره داشته است، چراکه در نامه تنسر آمده است؛ وقتی اسکندر ایران را گرفت، جمعی از «ابنای ملوک و بقایای عظمای و سادات اشراف اکناف به حضرت او جمع شدند و او از شکوه و جمعیت ایشان اندیشه کرد»، ازین رو اسکندر در این باره با ارسطو مشورت کرد و به او گفت که قصد کشتن بزرگان را دارد، اما ارسطو که طبق این نامه با اصول حکمرانی در ایران آشناست، مخالفت می‌کند و

می‌گوید: «بدرستی در عالم امم هر اقلیمی مخصوص اند به فضیلتی و هنری و شرفی که اهل دیگر اقالیم از آن بی‌بهره‌اند، و اهل پارس ممیزاند به شجاعت و دلیری و فرهنگ روز جنگ، که معظم رکنی ست از اسباب جهاننداری و آلت کامگاری، اگر تو ایشان را هلاک کنی بزرگتر رکنی از ارکان فضیلت برداشته باشی از عالم، و چون بزرگان ایشان از پیش برخیزند لامحاله حاجتمند شوی که فرومایگان را بدان منازل و مراتب بزرگان بایی‌رسانید... باید که اصحاب بیوتات و ارباب درجات و امرا و کبرای ایشان را به مکانت و حمایت و وفا و عنایت خویش مستظهر گرداند، و به عواطف و عوارف اسباب ضجرت و فکرت از خواطر ایشان دور کن...» (مینوی، ۱۳۵۳: ۴۷-۴۶).

طاهر ذوالیمینین نیز در نامه خود به فرزندش می‌نویسد: «و خاندان‌های کهن را نیکو دار و حاجت ایشان بر آور، و روزی ایشان بر خویشان بگیر و کار ایشان آسان کن تا تهیدستی گرد ایشان نگردد» (ابن اثیر، ۱۳۸۱: ۹/۳۹۰۵). طبری نیز اینگونه گزارش می‌دهد: «آزادگان و محترمان قوم را بنگر... خلوص‌شان یقین حاصل کن و آنها را جزو خواص خویش کن... مردم خاندانها را که به حاجت افتاده‌اند بجوی، بار مؤنت از ایشان بگیر و وضعشان را به سامان بر، تا از نج حاجت بیسایند.» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۷۵۲).

در شاهنامه نیز از خاندان‌های کهن نام رفته است. آنجا که خسرو پرویز به خاقان چین نامه می‌نویسد که بهرام چوبین را دست بسته تحول دهد؛ خاقان پاسخ می‌دهد که این سخن تو در شأن خاندان‌های کهن نیست:

تو با بندگان گوی ازینسان سخن؛ نزیبید از آن خاندان کهن...
نیم تا بدم، مرد پیمان شکن تو با من چنین داستانها مزن

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۹۷۴).

۲-۳. آسمانی بودن سلطنت و فره ایزدی

آسمانی بودن مقام سلطنت یکی از موضوعاتی است که بسیار به آن پرداخته شده است؛ بنابراین، فقط به جنبه‌ای از آن که با نامه طاهر قابل تطبیق است پرداخته می‌شود. در ایران باستان اعتقاد بر این بود که شاهنشاه برگزیده آسمان و نماینده اهورامزدا در زمین است.

۲۶۴/ تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

این موضوع هم در کتیبه‌های هخامنشی (شارپ، ۱۳۴۶: ۲۶، بند ۵ و ۶). هم در کتیبه‌های ساسانی (ابوالقاسمی، ۱۳۸۱: ۱۳۰) و هم در منابع ادبی و تاریخی (فردوسی، ۱۳۸۵: ۱۸۶؛ نلدکه، ۱۳۵۸: ۴۶؛ بیهقی، ۱۳۵۶/۲۵۳۶: ۱۱۵-۱۱۴؛ خواجه‌نظام‌الملک، ۱۳۹۴: ۷)، به کرات بیان گردیده است.

در ایران باستان اعتقاد بر این بود که فرّ ایزدی مختص افرادی خاص می‌باشد. کسی که عادل باشد و از گناه پرهیز کند. هر کس که این نور ایزدی به او رسد، پیروز می‌شود. این فرّ، همان نور ایزدی است که موجب ترفیع مقام روحانی و پیروزمندی آدمی می‌شود و داده‌ی اهورامزدا می‌باشد که به دست آوردن آن سخت دشوار می‌باشد؛ چراکه به دست آوردن و دارا شدنش، وارستگی، از خودگذشتگی، پاکیزگی اخلاقی و اندیشه و گفتار و کردار درست می‌خواهد (رضی، ۱۳۹۳: ۱۵۴؛ نوربخش، ۱۳۹۱: ۴). اگر پادشاهی خلاف موارد فوق عمل می‌کرد و ظلم و ناسپاسی پیشه کرد و از راه یزدان‌شناسی، خداشناسی و خدمت به مردم منحرف شد، فرّ ایزدی از او جدا می‌شد و آن پادشاه نگون‌بخت می‌گشت (همان: ۱۵۶).

مشابه همین اندیشه در اندرز طاهر آمده است: «بدانکه ملک از آن خداست که به هر که خواهد دهد و از هر که خواهد برکند. نعمتداران صاحب قدرت که دست دولیشان گشاده است اگر نعمت و احسان خدای را کفران کنند و بدانچه خدایشان از فضل خویش داده گردنفرای کنند، زود باشد که نعمتشان دیگر شود و به جای آن نکبت آید.» (طبری، ۱۳۵۴: ۵۶۹۷/۱۳).

در تفکر ایرانیان باستان، فرّ ایزدی شاهان بدکردار را رها می‌کرد (کریستن‌سن، ۱۳۳۲: ۳۵۹). این اندیشه که خدا یار درستکاران و پرهیزگاران است و از بدکرداران حمایت نمی‌کند، در کتیبه بیستون نیز آمده است. داریوش در کتیبه بیستون می‌گوید: «از آن جهت اهورامزدا مرا یاری کرد و خدایان دیگری که هستند که بی‌وفا نبودم، دروغگو نبودم، درازدست نبودم، نه من، نه دودمانم، موافق حق رفتار کردم» (شارپ، ۱۳۴۶، بند ۱۳: ۷۰).

در شاهنامه فردوسی بارها به الهی بودن سلطنت اشاره شده است. به عنوان نمونه اورمزد شاپور در ابتدای پادشاهی خود می گوید:

چو یزدان نیکی دهش نیکوی به ما داد و تاج سر خسروی
بکوشیم تا نیک آریم و داد خنک آنک پند پدر کرد یاد

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۴۰۵)

خسرو پرویز می گوید:

ز یزدان پذیرفتم این تخت نو همین روشن و مایه ور بخت نو

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۸۷۹)

اردشیر بابکان از سه کار که سر تخت پادشاهان را می پیچاند نام می برد که اولین آنها را بیدادگری شهریار می داند:

سر تخت شاهان بیچد سه کار نخستین ز بیدادگر شهریار

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۳۹۵)

۲-۴. میانه روی

میانه روی در کارها یکی از اندرزهایی است که در طول تاریخ پیامبران و بزرگان و خردمندان به آن توجه داشته اند. در میان اندرزهای اردشیر بابکان نیز به این موضوع توجه شده، با این تفاوت که همان گونه که اردشیر معتقد است که میانه روی در کارها عامل برجای ماندن و پیروزی است، در نامه طاهر نیز میانه روی عامل توفیق و نیک روزی است. در شاهنامه از زبان اردشیر آمده:

میانه گزینی، بمانی به جای خردمند خواندت پاکیزه رای

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۹۱).

همچنین بهرام دوم می گوید:

ز کار زمانه میانه گزین چو خواهی که یابی به داد آفرین

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۴۱۳)

۲۶۶/ تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

در نامه‌ی طاهر آمده: «در همه کارها میانه‌رو باش که چیزی سودمندتر و ایمنی‌تر و برتر از میانه‌روی نیست. میانه‌روی موجب رشاد است و رشاد نشان توفیق است و توفیق، طریق نیکروزی» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۴).

۲-۵. نکوهش بدگمانی و بداندیشی

یکی از موضوعات اخلاقی که اخلاق‌گرایان در طول تاریخ به آن توجه داشته‌اند، نکوهش بدگمانی بوده است. یکی از شعارهای اصلی دین زرتشت ستایش نیک‌اندیشی (دوستخواه، ۱۳۸۵: ۱/۱۵ و ۲۸ و ۶۶ و ۲۱۰) و نکوهش بداندیشی و بدگمانی است: «من همه اندیشه‌ی بد و گفتار بد و کردار بد را فرومی‌گذارم» (همان: ۹۲). در اوستا آمده است: «با پنج چیز پیوسته‌ام. از پنج چیز گسسته‌ام: بااندیشه‌ی نیک پیوسته‌ام. از اندیشه‌ی بد گسسته‌ام» (همان: ۱۴۷).

در اندرزنامه‌ی طاهر نیز به پرهیز از اندیشه‌ی بد تأکید شده است: «از اندیشه‌ی بد و ستم پرهیز» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۶). همچنین طاهر به خوش‌گمانی با یاران و دوری از بدگمانی تأکید می‌کند: «رویه‌ی تو خوش‌گمانی با یاران باشد و بدگمانی نسبت به آنها را از خویشان دور کن... بدانکه از خوش‌گمانی قوت و آسایش می‌یابی و به کمک آن کارهای خویش را که به سامان دادن آن دل بسته‌ای به سامان می‌بری و کسان را به محبت خویش و می‌داری...» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۵).

جالب آنکه همان‌طور که در اندرز طاهر به این نکته تأکید شده است که نتیجه‌ی خوش‌گمانی و بدگمانی به خود شخص می‌رسد؛ یعنی خوش‌گمانی منجر به آسایش و سامان یافتن کارها می‌گردد و برعکس، بدگمانی به بدروزگاری منتج می‌شود؛ چنانکه در اندرز اردشیر بابکان آمده است:

رخ پادشا تیره دارد دروغ بداندیش هرگز نگیرد فروغ

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۳۹۵).

در اندرز اورمزد اردشیر نیز چنین آمده است:

به دل نیز اندیشه بد مدار بد اندیش بددل کند روزگار

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۴۰۷/۲)

یکی از اولین اندرزهای خسرو انوشیروان نیز تأکید بر همین موضوع است که:

هر آنکس که اندیشه بد کند به فرجام بد با تن خود کند

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۲۲/۲).

۲-۶. عیب پوشی

طاهر به پسرش عبدالله می نویسد: «از عیب شهروندان دیده بر هم نه» (ابن اثیر، ۱۳۸۱: ۳۹۰/۱/۹) و «از عیب همه عینا کان رعیت چشم پوش» (طبری، ۱۳۵۴: ۵۶۹۶/۱۳). یکی از مؤلفه های فرهنگی که ایرانیان باستان به آن توجه خاصی داشتند، عیب پوشی و دیده نادیده انگاشتن است. چنان که از بهرام گور داستانی نقل شده است که پس از دیدن خیانت یک چوپان به خود می گوید: *تَأْمَلِ الْعَيْبِ عَيْبٌ؛ توجمه: دقت در عیب، عیب است (قیروانی، ۱۳۷۲: ۵۷۷/۲).*

در فرهنگ ایران باستان، عیب جویی و غیبت آنقدر زشت است که آذرباد به پسرش دستور می دهد از همنشینی با عیب جو دوری کند (مسکویه رازی، ۱۳۸۹: ۲۷).

همچنین، قباد ساسانی به پسرش خسرو انوشیروان می گوید: «پسرم، باید که منفورترین مردم، نزد تو کسی باشد که عیب های دیگران را بیشتر آشکار می کند؛ زیرا در میان مردم عیب های وجود دارد که تو باید آن ها را بپوشانی.» (ابن طقطقی، ۱۸۹۴: ۹۱).

جاحظ دو داستان، یکی از چشم پوشی بهرام گور یکی از خسرو انوشیروان گزارش می دهد که در هر دو مورد یکی از رعایا از پادشاه دزدی می کند و پادشاه از آن چشم پوشی کرده و نادیده می گیرد (جاحظ، ۱۳۳۲: ۱۷۷-۱۷۶).

در اندرزنامه اردشیر بابکان نیز آمده است:

تو عیب کسان هیچ گونه مجوی که عیب آورد بر تو بر عیب گوی

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۹۶).

۲۶۸ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

علاوه بر این، زمانی که از بزرگمهر پرسیده می‌شود از ده آهوایی که با دل هم‌راز هستند؛ نام ببرد، اولین را عیب جستن می‌داند:

ده آهو کدامند با دل به راز که دارند و هستند از آن بی‌نیاز؟
چنین داد پاسخ که باری نخست دل از عیب جستن بیایدت شست

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۷۸).

۲-۷. کار امروز را به فردا ممکن

یکی از اندرزهایی که پادشاهان ساسانی به فرزندان خود می‌دادند، این بود که کار امروز را به فردا نیندازند. این اندرز بارها در شاهنامه‌ی فردوسی تکرار شده است، به‌عنوان نمونه در عهدنامه اردشیر بابکان آمده است:

به فردا ممان کار امروز را بر تخت منشان بدآموز را

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۹۶).

همچنین در میان اندرزهای خسرو انوشیروان آمده است:

از امروز کاری به فردا ممان که داند که فردا چه گردد زمان؟
گلستان که امروز باشد به بار تو فردا چنی گل، نیاید به کار

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۲۲).

دقیقاً مشابه همین اندرزها را طاهر به فرزند خود می‌دهد: «و کارت را به هنگام به سر بر و به فردا می‌افکن، بیشتر کارها را خود به جای آر که فردا را کارها و رویدادهایی است که تو را از کار امروزت که پس انداخته‌ای بازدارد» (طبری، ۱۳۵۴: ۵۷۰۲/۱۳؛ ابن‌اثیر، ۱۳۸۱: ۳۹۰۵/۹).

۲-۸. پابندی به عهد و پیمان

یکی از فضایل اخلاقی که در اندرزنامه‌ها و سیاستنامه‌ها به آن توجه شده است، پابندی به عهد و پیمان است. نکته قابل توجه اینکه در میان ایزدان ایران باستان، ایزد مهر که از مهمترین ایزدان بوده است، یکی از وظایفش نگاهبانی از پیمان‌هاست. در ایران باستان، مهر دروجی که به معنای شکستن قرارداد و عهد است چنان گناه بزرگی محسوب می‌شود که انگار فرد پیمان شکن سراسر کشور را ویران کرده: «مهر دروج گناهکار، سراسر کشور را

ویران کند» (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۳۵۳/۲). جایگاه عهد و پیمان در ایران باستان به گونه‌ای است که حتی در مقابل بدعهدها هم که پیمان می‌بندی نباید عهد بشکنی: «مبادا که پیمان بشکنی: نه آن پیمان که با یک دُرُوند بسته‌ای و نه آن پیمان که با یک اَشَوَن بسته‌ای؛ چه پیمان با هر دوان درست است؛ خواه با دُرُوند، خواه با اَشَوَن» (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۳۵۴/۲). به اعتقاد ایرانیان باستان، پیمان‌شکن در دوزخ با تحمل عذابی گران باید کفاره آن را بپردازد «دیدم روان مردی را که با مهمیز آزار دهنده و تیر و سنگ و تبرزین همی سپردند، پرسیدم که این تن چه گناه کرده به سروش پاک و ایزد آذر گفتند که این روان آن مردی است که به گیتی پیمان دروغ بس کرد و پیمان شکست، با پاکان و بدکاران، چه هردو پیمان است هم با پاکان و هم با بدکاران» (ارداویرافنامه، ۱۳۴۲: فرگرد ۵۲).

همانگونه که در اوستا آمده است که با بدعهدان و دشمنان هم نباید عهدشکنی کرد، سیاوش در مقابل کیکاوس که از او می‌خواهد در مقابل افراسیاب بخاطر عدم اعتبار قول و قرارهای او، عهدشکنی کند؛ چنین پاسخ می‌دهد:

بدین گونه پیمان که من کرده‌ام به یزدان و سوگندها خورده‌ام
اگر سر برانم از راستی فراز آید از هر سوی کاستی

(فردوسی، ۱۳۸۵: ۳۲۳)

در اندرز خسرو انوشیروان به پسرش هرمزد نیز آمده است:

مبادا که گردی تو پیمان شکن که خاک است پیمان شکن را کفن

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۹۶).

ظاهر نیز در اندرز خود به پسرش می‌نویسد: «وقتی پیمان کردی بدان وفا کن. وقتی وعده نیکی دادی آنرا به انجام ببر» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۶).

۹-۲. مشورت با خردمندان

در طول تاریخ همواره وزیران نماد خردمندی بوده‌اند، به‌ویژه در گذشته‌های دور همیشه شاه و وزیر خردمند و حکیمش، ترکیبی می‌شدند از ایده **شاه/فیلسوف** افلاطون. افلاطون در کتاب **جمهور قائل** به این حقیقت بود که مادام که پادشاه به حیلۀ خرد آراسته نگردد و یا خردمند زمام امور مملکت را به دست نگیرد، امیدی به رستگاری بشر و تشخیص مدینه فاضله نیست (افلاطون،

۲۷۰ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

۱۳۵۳، کتاب پنجم: ۲۷۳). این امر با وجود این که افلاطون آن را غیرممکن می‌داند، در اندیشه سیاسی ایران به گونه‌ای دیگر عملی بود. پادشاهان با انتخاب وزیری خردمند و فیلسوف‌منش به این اندیشه لباس عمل می‌پوشاندند. در مورد پندهای ایرانیان باستان به ویژه اردشیر بابکان و بهرام گور و بزرگمهر و انوشیروان راجع به همنشینی با خردمندان و پاسداشت جایگاه آن‌ها در منابع به کرات سخن رفته است (خیام، ۱۳۵۷: ۲۸؛ غزالی، ۱۳۱۷: ۹۷-۹۵؛ مستوفی، ۱۳۶۴: ۱۰۴ و ۱۱۸)، که پرداختن به آنان از گنجایش این مقاله به دور است.

در شاهنامه فردوسی نیز بارها از مشورت پادشاهان با وزیران خردمند سخن رفته است که به ذکر نمونه‌های دیگر بسنده می‌شود. در پادشاهی اردشیر، زمانی که دختر اردوان قصد دادن زهر به اردشیر دارد و وی متوجه می‌شود، با وزیر خردمند مشورت می‌کند که چه تصمیمی اتخاذ کنند:

ز دستور ایران پرسید شاه	که بدخواه را برنشانی به گاه
شود در نوازش بران گونه مست	که بیهوده یازد به جان تو دست
چه بادافره‌ست این برآورده را	چه سازیم درمان خود کرده را؟

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۳۷۵).

طاهر ذوالیمینین هم در مورد این موضوع به فرزندش امر کرده: «از مردم مجرب و خردمند و صاحب‌رای و حکمت پیشه پندگیر... و با دانشوران مجالست و مشورت و آمیزش بسیار کن» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۷۰۴ و ۵۶۹۸؛ همچنین رجوع شود به ابن‌اثیر، ۱۳۸۱: ۹/۳۹۰۷).

همان‌گونه که خسرو انوشیروان پسر را اندرز می‌دهد که «دستور را نیکو بدار که چون تو را اندر ناشایستی بیند با تو همداستان نباشد» (غزالی، ۱۳۱۷: ۹۶). طاهر به پسر اندرز می‌دهد: «محترمت‌ترین همدمان و خاصان تو آن باشد که وقتی عیبی در تو دید مهابت مانع وی نشود که آن راز نهانی با تو بگوید» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۷۰۴).

۲-۱۰. راستگویی و پرهیز از دروغ

ایرانیان باستان به راستگویی و پرهیز از دروغ شهره بودند (هرودوت، ۱۳۶۳: ۱۰۷). توجه به راستی و پرهیز از دروغ بارها در اوستا (دوستخواه، ۱۳۷۴: ۱۳۷۴/۲) و کتیبه‌های هخامنشی (کنت ۱۳۸۴: ۴۳۵-۴۳۴؛ شارپ، ۱۳۴۶: ۷۰) آمده است که با توجه به مبرهن

بودن این موضوع، پرداختن به مصداق‌های آن چندان ضروری به نظر نمی‌رسد. آنچه اهمیت دارد تطبیق این اندیشه در اندرزهای عهد ساسانی با اندرز طاهر است.

در اندرز طاهر آمده است: «زبان خویش را از سخن دروغ و نادرست بدار و دروغگویان را دشمن بدار... دروغ سرگناهان است» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۶).

داریوش در کتیبه بیستون می‌گوید: «تو که از این پس شاه خواهی بود خود را قویاً از دروغ بپایی... مردی که دروغ‌زن باشد او را سخت کیفر بده» (شارپ، ۱۳۴۶: ۶۷). باز داریوش در بند ۱۴ کتیبه بیستون می‌گوید: «مردی که دروغگو باشد یا آنکه درازدست باشد، دوست آنها مباش. بسختی آنها را کیفر بده» (همان: ۶۸).

مشابه اندرز طاهر به پسر را در اندرز اورمزد اردشیر به پسرش بهرام می‌بینیم:

زبان را مگردان به گرد دروغ چو خواهی که تاج از تو گیرد فروغ

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۴۰۶).

۱۱-۲. رعایت نکردن ناسپاس

یکی از اندرزهایی که در شاهنامه به آن توجه خاصی شده است، نیکی نکردن در حق ناسپاس است. در شاهنامه ناسپاس به گونه‌ای نکوهیده است که از آن به عنوان دیو یاد شده است:

دگر دیو بی‌دانش و ناسپاس نباشد خردمند و نیکی‌شناس

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۱۹)

یکی از اندرزهای خسرو انوشیروان نیز نیکی نکردن در حق ناسپاس است:

گیتی زبونتر مر آن را شناس که نیکی سگالید با ناسپاس

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۸۵)

همچنین از پندهای خسرو انوشیروان است:

دگر هر که با مردم ناسپاس کند نیکویی ماند اندر هراس

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۸۶)

در نامه طاهر نیز آمده است: «ناسپاس را رعایت مکن» (طبری، ۱۳۵۴: ۲/۵۶۹۸).

۱۲-۲. نکوهش سخن چین

یکی از رذایل اخلاقی که بشر در طول تاریخ به آن توجه داشته و پیامبران و انسان‌های کامل آن را نکوهش کرده‌اند، سخن چینی بوده است. با این وجود اندرز طاهر به پسرش درباره نکوهش سخن چینی و دوری گزیدن از سخن چین، بسیار با اندرزهای اردشیر بابکان، هرمزد و خسرو انوشیروان به پسران خود شباهت دارد. طاهر به پسر خود می‌گوید: «سخن چینان را عقوبت کن که نخستین تباهی تو در کار حال و آینده، تقرب دادن دروغ پرداز است و جرئت بر دروغ، که دروغ سر گناهان است و نادرست‌گویی و سخن چینی اوج آنست که سخن چین به سلامت نمی‌ماند... آنکه دل با سخن چین دارد، هیچ کارش به سامان نمی‌رسد» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۶).

در اندرز هرمزد اول به پسرش بهرام آمده است:

سخن چین و بی‌دانش و چاره‌گر نباید که یابد به پشت گذر

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۴۰۶)

سخن چینی به گونه در فرهنگ ایرانیان نکوهیده بوده است که از آن به‌عنوان گناهی بزرگ که از آب گرد برمی‌آورد، یاد شده است:

سده‌دیگر، سخن چین و دوروی مرد بدان تا برانگیزد از آب گرد

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۶۷۸)

۱۳-۲. سنت حمایت از یتیمان و زنان بی‌شوهر

در شاهنامه فردوسی از بنیان‌های اجتماعی زنان نیازمند سخن رانده شده است. او درباره زنانی که شوهران خود را از دست داده‌اند، و کودکان صغیر و یتیم دارند، زنانی که مهارتی ندارند، کار هم ندارند و یا زنان پیر و مستمند سخن گفته است:

دگر کودکانی که بینی یتیم	پدر مرده و مانده بی‌زر و سیم
زنانی که بی‌شوی و بی‌پوشش‌اند	که کاری ندانند و بی‌پوشش‌اند
بریشان ببخش این همه خواسته	برافروز جان و روان کاسته

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۵۳۲).

اگر نام باید که پیدا کنیم به داد و به شمشیر گنج آکنیم

فروشید گوهر به زر و به سیم
تهی دست مردم که دارند نام
زن بیوه و کودکان یتیم
گسسته دل از نام و آرام کام
(فردوسی، ۱۳۹۳: ۵۰۵)

سه دیگر به کپان بسختید سیم
چهارم هر آن پیر کز کار کرد
زن بیوه و کودکان یتیم
فرو ماند و از روز ننگ و نبرد...
بر ایشان ببخشید گنجی درم
ثبد شاه روزی ز بخشش دژم
(فردوسی، ۱۳۹۳: ۵۴۶).

طاهر ذوالیمینین نیز به فرزند خود سفارش می کند که توجه زیادی به بیوه‌ها و یتیمان داشته باشد و از بیت‌المال برای آنان مقرری تعیین کند «جنگاوران و یتیمان و بیوه‌گانشان را بجوی برای آنها از بیت‌المال مقرری بنه...» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳ / ۵۷۰۲؛ ابن‌اثیر، ۱۳۸۱: ۳۹۰۶/۹).

۲-۱۴. چشم و گوش شاه

در دوره شاهنشاهی هخامنشی، یک دستگاه اطلاعاتی ایجاد شد که به تقلید از عنوانی که نویسندگان یونانی به آن دادند، سازمان «چشم و گوش شاه» می‌خواندند. گزنفون گزارش می‌دهد که کوروش اشخاصی را به‌عنوان «چشم و گوش شاه» در سراسر قلمرو شاهنشاهی خود گسیل داشته بود، «این اشخاص موثق را از بین محارم خاصه انتخاب می‌نمود و در حقشان با اکرام بسیار رفتار می‌کرد» (گزنفون، ۱۳۵۰: ۲۸۹). داریوش نیز این الگو را در سیستم حکومت‌داری خود به کار بست (بریان، ۱۳۸۷: ۷۷۱). این خبرچینان نه تنها کارگزاران حکومتی، بلکه شهبانوه‌ای دربار را نیز زیر نظر داشتند (کتزیاس، ۱۳۹۰: ۲۳۳-۲۳۴). همین سنت در دوره‌های بعدی تاریخ ایران رایج بود و از طریق اندرزنامه‌ها و سیرالملوک‌ها به ایران بعد از اسلام انتقال یافت؛ چنان‌که طاهر در نامه خود اینگونه به پسرش پند می‌دهد که: «در هر ولایت از قلمرو خویش امینی برگمار که ترا از کار عاملانت خبردار کند و رفتار و اعمالشان برای تو بنویسد چنانکه گویی به نزد هر عامل حضور داری و همه اعمال او را معاینه می‌نگری...» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳ / ۵۷۰۱).

۲۷۴ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

اینکه طاهر می‌نویسد: «از کارگشایان خویش امینی بگمار که خیرهای کارآزمایان را به تو رسانند»، انعکاسی از کلام اردشیر در نامه تنسر را در ذهن تداعی می‌کند که گفته: «اما دیگر که نبستی شهنشاہ منہیان و جواسیس برگماشت بر اهل ممالک، مردم جمله ازین هراسان‌اند، و متحیر شدند، از این معنی اهل برائت و سلامت را هیچ خوف نیست، که عیون و منہی پادشاہ را تا مصلح و مطیع و نقیّ و امین و عالم و ذیّین و زاهد در دنیا نبود نشاید گماشت» (مینوی، ۱۳۵۴: ۷۱)، ملاحظه می‌شود که در هر دو نامه از منہیان و خبرچینان امین سخن رفته است. جاحظ نیز در زیر عنوان «آیین خسروان در انتخاب سفیران»، انتخاب جاسوس برای سفیران و آزمودن آنان در گفتار و کردار سخن به میان آورده است (جاحظ، ۱۳۳۲: ۱۸۹).

در شاهنامه‌ی فردوسی نیز بارها به گماردگانِ امینی که کارگزاران را زیر نظر داشتند اشاره شده است. به‌عنوان نمونه اردشیر بابکان موبدی راد را مسؤل این کار کرده بود:

یکی موبدی را ز کارآگاهان	که بودی خریدارِ کارِ جهان
ابا هر هزاری یکی کارجوی	برفتی، نگاه داشتی کارِ اوی

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲/۳۸۵).

همچنین خسرو انوشیروان:

به هر جای کارآگاهان داشتی	جهان را به دستور نگذاشتی
ز بسیار و اندک ز کارِ جهان	بد و نیک ازو کس نکردی نِهان

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۶۷).

خسرو انوشیروان حتی برای پسرش هرمزد، نیز کارآگاهانی گماشته بود که روز و شب، رفتار او را زیر نظر بگیرند:

بفرمود کسری به کارآگهان	که جویند راز وی اندر نِهان،
نگه داشتندی به روز و به شب	اگر - داستان را - گشادی دو لب
ز کاری که کردی، بدی گر بھی	رسیدی به شاہ جهان آگهی

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۷۹۲).

همچنین، وقتی بهرام چوبین عازم نبرد با ترکان می‌شود، هر مزد چهارم کسی را نهانی همراه او می‌فرستد تا کارهای بهرام را زیر نظر گیرد:

ز درگه یکی رازداری بجُست
که تا این سَخُن بازجوید درست
بدو گفت: تیز از پس پهلوان
برو تا چه بینی، به من بر بخوان
بیامد سَخُن جوی پویان ز پس
نبود آگه از کار اوی هیچ کس

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۸۲۲/۲).

۲-۱۵. توجه به حال سپاهیان

یکی از مواردی که در اندرزنامه‌های عهد ساسانی به آن توجه خاصی شده است، توجه به حال و حقوق سپاهیان بوده است؛ چنان که در اندرزنامه اردشیر بابکان در باب توجه به سپاهیان اینگونه آمده است: «سخن گفتنتان را ویژه پایگاهداران کنید و بخشش خود را ویژه رزمندگان» (عهد اردشیر، ۱۳۴۸: ۹۰).

ظاهر ذوالیمینین در باب توجه و اهمیت سپاهیان به فرزندش امر می‌کند: «سپاهیان را در دیوانه‌ایشان و محل عملشان تفقد کن، مقریشان را بده و در کار معاششان گشادگی آر که خدای به‌وسیله آن حاجت از آنها ببرد و کارشان بر تو قوام گیرد و دلهاشان در اطاعت و کار تو خلوص و نشاط یابد. صاحب قدرت را همین نیکروزی بس که به‌سبب... انصاف و توجه و شفقت و نیکی و گشاده‌دستی مایه رحمت سپاه و رعیت خویش باشد» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳/۵۶۹۹).

همان‌گونه که در عهد اردشیر از چرخه زنجیرواری یاد می‌کند که هر یک در دیگری مؤثر است، یعنی: «نیرو جز با سپاهیان پدید نیاید و سپاه جز با مال و مال جز با آبادانی و هیچ آبادانی جز بدادگری و نیکو راهبری پدیدار نگردد» (همان: ۱۱۲). در اندرز طاهر آمده است که دادگری و توجه به حال رعیت باعث می‌شود که: «برکات سوی شهر تو روان شود و آبادانی، کرانه‌ات دربرگیرد و خرّمی به روستاهای تو رسد و باژت فزونی بیابد و دارایت زیادت پذیرد و در پرتو آن در نگاهداری سپاه نیروگیری و با دهش فراوان به مردمان به خشنودی همگان دست یابی و سیاست تو ستوده و دادگریت پسند دشمن شود و

۲۷۶ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

در همه کارهایت داد بگستری و ابزار و نیرو و توشه یابی» (ابن اثیر، ۱۳۸۱: ۹ / ۳۹۰۵-۳۹۰۴).

همان گونه که در اندرز طاهر آمده است که باج و خراج برای نگاهداشت سپاه و لشکر می‌خواهد، در اندرز شاپور اردشیر آمده است:

ز دهقان نخواهم جز از سی یکی درم، تا به لشکر دهم اندکی

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲ / ۴۰۱).

۲-۱۶. سنت بارعام

یکی از سنت‌های که در فرهنگ سیاسی ایرانیان رایج بود، سنت بارعام است. پادشاهان ساسانی معمولاً زمان تاج‌گذاری و در اعیاد مشهور مانند: نوروز و مهرگان، بارعام می‌دادند (جاحظ، ۱۳۳۳: ۲۱۵). در این روز هر کسی می‌توانست بحضور پادشاه درآید. «آنگاه شاهنشاه با عموم کشاورزان، خصوصاً دهقانان، سخن می‌گفت و با آنان می‌خورد و می‌آشامید. شاه در آن روز می‌گفت: من امروز چون یکی از شما هستم و با شما برادرم» (کریستن‌سن، ۱۳۳۷: ۲۵۳). در بارعام، در به روی همه باز بود و همه مردم از طریق جارچی اطلاع پیدا می‌کردند و با پادشاه دیدار داشتند. پادشاه آنهایی که به تظلم آمده بودند را از دیگران جدا می‌کرد و در حضور قاضی و موبدان به دادخواهی می‌پرداخت (جاحظ، ۱۳۳۳: ۲۱۵).

در نامه طاهر نیز به همین سنت اشاره شده است: «مردمان را بسیار بپذیر و چهره خویشتن را به آنها بنمای و کشیکبانان خویش را از آنها به یکسو کن و با آنها تواضع و خوشرویی کن. در پرسش و گفتار با آنها نرمی کن...» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳ / ۵۷۵۳). قابل توجه اینکه در اندرز طاهر نیز همانند اندرزهای شاهان ساسانی در بارعام از تواضع و خوشرویی امیر نسبت به مردم سخن به میان آمده است. همچنین به جدایی مردمی که مورد ظلم واقع شده‌اند از پاسداران و کشیکبانان (همان؛ ابن اثیر، ۱۳۸۱: ۹ / ۳۹۰۶).

در شاهنامه فردوسی اندرزهای بسیاری از پادشاهان در زمان تاج‌گذاری راجع به بارعام آمده است که بهترین آنها خطابه خسرو انوشیروان است که نمودگار تمامی موارد فوق است:

بدآواز گفت آن زمان شهریار
مباشید ترسان به تخت و کلاه
که جز پاک یزدان مجوید یار...
گشاده‌ست بر هر کس این بارگاه
هر آنکس که آید به روز و به شب
ز گفتار بسته مدارید لب

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲ / ۶۳۱).

۲-۱۷. سفارش به کار بستن اندرز

همان‌گونه که اردشیر بابکان پس از پایانِ اندرزِ خود از فرزندش می‌خواهد که آن‌را درک کند و به کار گیرد، طاهر ذوالیمینین از پسر می‌خواهد آنرا درک کند و به کار گیرد: «این نامه مرا که به تو نوشتم فهم کن و درباره آن بیندیش و بدان کار کن» (طبری، ۱۳۵۴: ۱۳ / ۵۷۵۴).

اردشیر بابکان:

تو عهد پدر با روانت بدار!
چو من حق فرزند بگزاردم،
به فرزند مان همچین یادگار
شما هم بر این عهد من مگذرید
کسی را به گیتی نیازاردم
تو پند پدر همچین یاد دار
نفس داستان را به بد مشمرید
به نیکی گرای و بدی باد دار

(فردوسی، ۱۳۹۳: ۲ / ۳۹۷).

۳. نتیجه‌گیری

تداوم فرهنگ و اندیشه سیاسی ایرانیان یکی موضوعاتی است که مورد توجه پژوهشگران و مورخان قرار گرفته است. در این مقاله نیز بر این تداوم با نگاه متفاوتی تمرکز شد. هیجده مورد از اندرزهای طاهر به عبدالله با فرهنگ سیاسی ایرانیان باستان در شاهنامه فردوسی بر اساس نظریه بینامتنیت، تحلیل و تطبیق شد. نتایج نشان داد که طاهریان به‌عنوان یکی از اولین سلسله‌های ایرانی پس از اسلام، به دلیل زاده شدن و بالیدن در فرهنگ ایرانی، به‌ویژه خراسان که خاستگاه جمع‌آوری، حفظ و انتقال فرهنگ سیاسی ایرانیان بود از اندیشه سیاسی ایرانیان باستان تأثیر گرفتند. این تأثیرپذیری به‌وضوح در نامه طاهر به عبدالله بازتاب یافته است. باوجود اینکه نامه طاهر را می‌توان تلفیقی از فرهنگ

۲۷۸ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

ایرانی - اسلامی دانست، ولی در این نامه به مؤلفه‌هایی اشاره شده است که به هیچ وجه با فرهنگ اسلامی سازگار نیست. از جمله این مؤلفه‌ها: توجه به تخمه و نژاد، حفظ خون و رعایت حدود بین طبقات، گرمی داشتن خاندان‌های کهن است، آسمانی بودن پادشاهی، سنت چشم و گوش شاه و بارعام هستند.

علاوه بر موارد فوق، در نامه طاهر به مؤلفه‌های دیگری اشاره شده است که بین فرهنگ ایرانی و اسلامی مشترک هستند. اما، چون طاهریان در خراسان بزرگ و در دل فرهنگ ایرانی پرورش یافتند؛ امکان تأثیرپذیری آنها از فرهنگ ایرانی بیشتر است؛ به ویژه شواهد نشان می‌دهد که آنها به اساطیر ایرانی افتخار می‌کردند و خود را به رستم دستان نسبت می‌دادند و به شعوبیان پاداش می‌دادند. از جمله این مؤلفه‌ها که ایرانیان باستان به آنها شهره بودند: میان‌روی، نیک‌اندیشی، راست‌گویی، نکوهش دروغ، دوری از بداندیشی، چشم پوشی از عیب، پایبندی به عهد و پیمان، مشورت با خردمندان، نکوهش سخن‌چین، رعایت نکردن ناسپاس، حمایت از یتیمان و به کار بستن اندرز از جمله مواردی هستند که در اندرزهای پادشاهان ساسانی و اندرز طاهر به آنها تأکید شده و بین آنها تشابه وجود دارد.

یادداشت‌ها

۱. داریوش شاه گوید: تو که از این پس شاه خواهی بود، دودمان این مردان را نیک نگاهداری کن (شارپ، ۱۳۴۶: ۷۳).

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- آذرتاش، آذرنوش. (۱۳۹۶). *چالش میان فارسی و عربی (سده‌های نخست)*. تهران: نشر نی.

- آلن، گراهام. (۱۳۸۵). *بینامتنیت*. ترجمه پیام یزدانجو. تهران: مرکز.

- ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۸۴). *تاریخ کامل وقایع قبل از اسلام*. ترجمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی. تهران: دانشگاه تهران.

- ابن حوقل. (۱۳۶۶). *صوره الارض*. ترجمه جعفر شعار. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۱). *راهنمای زبان‌های باستانی ایران*. جلد اول. تهران: سمت.
- *ارداویرافنامه یا بهشت و دوزخ در آیین مزدیسنا*. (۱۳۴۲). ترجمه رحیم عفیفی. مشهد: بی‌نا.
- افلاطون. (۱۳۵۳). *جمهوری*. ترجمه فؤاد روحانی. تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب.
- بریان، پی‌یر. (۱۳۸۷). *امپراطوری هخامنشی*. مترجم ناهید فروغانی. تهران: نشر قطره.
- بیهقی، ابوالفضل محمدبن حسین. (۱۳۵۶). *تاریخ بیهقی*. مصحح: علی اکبر فیاض. تهران: مهتاب
- جاحظ، عمر بن بحر. (۱۳۳۳). *التاج*. آیین‌های کشورداری در ایران و اسلام. ترجمه حبیب‌الله نوبخت. یافته احمد زکی پاشا. تهران: آشیانه کتاب.
- خواجه‌نظام‌الملک طوسی، ابوعلی حسن بن علی. (۱۳۹۴). *سیاستنامه (سیرالملوک)*. به تصحیح عباس اقبال. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- دوستخواه، جلیل. (۱۳۸۵). *اوستا کهن‌ترین سرودها و متن‌های ایرانی*. تهران: انتشارات مروارید.
- ربانی‌زاده، سید محمدرحیم. (۱۳۹۲). «فرهنگ و آئین حکمرانی در نامه طاهر بن حسین به فرزندش عبدالله». *مطالعات تاریخ فرهنگی*؛ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ. سال چهارم، شماره شانزدهم، تابستان ۱۳۹۲. صص ۴۳-۶۴.
- رستم‌وندی، تقی. (۱۳۸۸). *اندیشه ایرانشهری در عصر اسلامی: بازخوانی اندیشه سیاسی حکیم ابوالقاسم فردوسی، خواجه‌نظام‌الملک طوسی و شیخ شهاب‌الدین سهروردی*. تهران: امیرکبیر.
- رضی، هاشم. (۱۳۹۳). *حکمت خسروانی؛ سیر تطبیقی فلسفه و حکمت و عرفان در ایران باستان از زرتشت تا سهروردی و استمرار آن تا امروز*. تهران: بهجت.
- زمانی، حسین. (۱۳۹۷). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره طاهریان*. تهران: سمت.
- شارپ، رالف نارمن. (۱۳۴۶). *فرمان‌های شاهنشاهان هخامنشی*. شیراز: دانشگاه شیراز.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۵۴). *تاریخ طبری*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.

۲۸۰ / تحلیل و تطبیق فرهنگ سیاسی ایرانیان در شاهنامه‌ی فردوسی ...

- عباس، احسان. (۱۳۴۸). *عهد اردشیر*. مترجم محمد علی امام شوشتری. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- غزالی، امام محمد. (۱۳۱۷). *نصیحة الملوك*. مصحح: جلال همایی. تهران: زوار.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۴). *شاهنامه فردوسی*. پیرایش جلال خالقی مطلق. تهران: سخن.
- کتزیاس. (۱۳۹۰). *پریسکا*. مترجم فریدون مجلسی. جلد یک. تهران: انتشارات تهران.
- کریستن سن، آرتور. (۱۳۳۷). *ایران در زمان ساسانیان*. ترجمه رشید یاسمی. تهران: دنیای کتاب.
- کنت، رولاند. (۱۳۸۴). *فارسی باستان*. ترجمه سعید عریان. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- گزنفون. (۱۳۵۰). *کوروش نامه*. مترجم رضا مشایخی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اللهیاری، فریدون؛ فروغی ابری، اصغر و مرسل پور، محسن. (۱۳۸۹). «بازتاب کارکردهای نهاد شاهی در نامه طاهر بن عبدالله». *فصلنامه گنجینه اسناد*. سال بیستم، دفتر چهارم، (زمستان ۱۳۸۹). صص ۱۶-۲۹.
- مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۴). *تاریخ گزیده*. تحقیق عبدالحسین نوایی. تهران: امیرکبیر.
- مسعودی، ابوالحسن علی ابن حسین. (۱۳۶۵). *مروج الذهب و معادن الجواهر*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مسکویه رازی، ابوعلی. (۱۳۸۹). *تجارب الامم*. ترجمه و تحشیه دکتر ابوالقاسم امامی. تهران: سروش.
- مینوی، مجتبی. (۱۳۵۴). *نامه تنسر به گشنسب*. به تصحیح مجتبی مینوی. تهران: شرکت انتشارات خوارزمی.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۰). *درآمدی بر بینامتنیت؛ نظریه و کاربردها*. تهران: سخن.
- نفیسی، سعید. (۱۳۸۶). *تاریخ خاندان طاهری*. به اهتمام عبدالکریم جریزه‌دار، تهران: اساطیر.
- نلدکه، تئودور. (۱۳۵۸). *تاریخ ایرانیان و عرب‌ها (تاریخ طبری)*. ترجمه عباس زریاب خویی. تهران: انجمن ملی.
- نوربخش، سیماسادات. (۱۳۹۱). *نور در حکمت سهروردی*. تهران: هرمس.
- هرودوت. (۱۳۶۳). *تاریخ هرودوت*. ترجمه وحید مازندرانی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

ب. منابع عربی

- ابن طقطقی، محمد بن علی طباطبا. (۱۸۹۴ق). *الفخری فی آداب السلطانیة و الدول الاسلامیه*. مصحح: الغریف ولدی آهاورت هرتویغ در نبرغ، شالون علی نهرسون. مطبع مرسون. بی جا: بی نا.
- قیروانی، اَبی اسحاق بن علی الحصری. (۱۳۷۲). *زهر الآداب و ثمر الآداب، مفصل و مضبوط و مشروح بقلم الدكتور زکی مبارک*. المصر: مطبعه السعاده، الطبعه الثانيه.
- مسعودی، ابوالحسن علی ابن حسین. (۱۴۰۹). *مروج الذهب و معادن الجواهر*. محقق: یوسف احمد داغر. قم: دارالهجره.

ج. منابع لاتین

- Haberer, Adolph. (2007). *Intertextuality in theory and practice*. university of Lyon2. Literatur.49 (5).

